

„A SZÍVEKET ÉS VESÉKET VIZSGÁLÓ ISTEN”

A jogi büntethetőséget módosító körülmények az erkölcsi felróhatóság fényében

ARTNER Péter*

1. Bevezetés

Az emberi igazságérzet minden bűncselekmény esetén megtorlást követel. Ezt tanúsítják a legősibb törvények, ezt mutatja az emberemlékezeten túlra is visszamenő tapasztalat. A megtorlás azonban nem szabad, hogy önkényes legyen; maga a *Lex talionis*, vagyis a megtorlás törvénye, ami megtalálható egyrészt Hammurapi törvényoszlopán, másrészt Mózes II. könyvében¹ is, a „szemet szemért” elvet fogalmazza meg, ami már egy mérséklést tartalmaz: a bosszú nem haladhatja meg az okozott sérelmet. Emellett a büntethetőségnek vannak olyan körülményei a büntetési szankciók passzív alanya (az elkövető) oldaláról nézve, amelyek jelentősen módosíthatják a büntethetőséget. Ezek lehetnek a lelkiismereti, morális oldalról levő tényezők, illetve lehetnek a pozitív jog által megfogalmazottak.

Jelen sorainkkal szeretnénk rávilágítani azokra a jogilag megragadható körülményekre, amelyek a büntethetőséget befolyásolják, az erkölcsstanból kiindulva a kánoni büntetőjog és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. tv. (a továbbiakban: Btk.) szemszögéből. Nem az a célunk, hogy ezeket részletesen bemutassuk, hanem hogy ennek a triásznak (bűn – bűncselekmény – büntendő cselekmény) az egymáshoz való viszonyát átnézzük és különbségeiket összevezzük.

* Habilitált egyetemi docens, PPKE KJPI.

¹ Kiv 21,23–25: „De ha az asszony belehal, akkor érvényes az elv: életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, horzsolást horzsolásért.”

2. A jogi büntetetheőség alapja

Axiómának tekinthetjük, hogy „Minden büntetendő cselekmény bűn, de nem minden bűn büntetendő cselekmény.” Ez teljes egészében igaz a kánonjogra, bár a hatályos *Egyházi Törvénykönyv* [a továbbiakban: CIC (1983)]² nem tartalmaz definíciót a büntetendő cselekményekkel kapcsolatban. Azonban minden további nélkül elfogadhatjuk a CIC (1917)³ meghatározását: „Büntetendő cselekmény alatt az egyházjogban, a törvény külső és erkölcsileg beszámítható megsértését értjük, mely legalább meghatározatlan kánoni büntetéssel kapcsolatos.”⁴ A Btk. szerint „Bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.”⁵ A két definíció között jelentős átfedés van: a törvény (vagy parancs)⁶ külső és erkölcsileg beszámítható megsértése megfeleltethető a társadalomra való veszélyességnek, a büntetés rendelése pedig mindkét meghatározásban megjelenik. Az egyes bűncselekményeknek a Btk. Különös Részében történő felsorolásában is megmutatkozik az, hogy a Btk. által büntetni rendelt cselekedetek mind, ha tágan is, de az isteni Tízparancsra vezethetők vissza: Ne ölj! Ne paráználkodj! Ne lopj! Ne hazudj! stb.

A jogrendek azonban jelentős különbségeket mutatnak az objektivitás és a szubjektivitás területén. Míg az erkölcsstan szinte kizárólag a szubjektív oldalt vizsgálja, vagyis az elkövető szándékát, amit adott esetben akkor is büntetni rendel, ha az tettekben nem manifesztálódik, az állami jog objektíven személi a tettet és csak másodlagosan vizsgálja az elkövető helyzetét. A kettő között foglal helyet a kánonjog, amely az erkölcsileg értékelhető cselekedetet próbálja a pozitív jog eszközével vizsgálni: szem előtt tartva az elkövetett tettet, de nagy mértékben beszámítva az elkövető tudatát és szándékát.

² *Codex Iuris Canonici* auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, (25 ian. 1983). *AAS*, Vol. 75. (1983–II) 1–137.; magyarul: *Az egyházi törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal.* (Szerkesztette, fordította és a magyarázatokat írta ERDŐ Péter) Budapest 1985. A továbbiakban: CIC (1983).

³ *Codex Iuris Canonici* Pii X pontificis maximi iussu dígetus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. *AAS*, Vol. 9. (1917–II) 11–456. A továbbiakban: CIC (1917).

⁴ CIC (1917) Can 2195 § 1.: „Nomine delicti, iure ecclesiastico, intelligitur externa et moraliter imputabilis legis violatio cui addita sit sanctio canonica saltem indeterminata.”

⁵ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.) 4. § (1).

⁶ CIC (1917) 2195. kánon 2. §.

3. Bűn és büntetendő cselekmény

A magyar kánonjogi szakterminológia a bűncselekmény szó helyett inkább a büntetendő cselekmény kifejezést használja, ezért mi is ezt alkalmazzuk, így téve különbséget az erkölcsstani vonatkozásban értelmezhető bűn, a világi jog-rendszerek által megnevezett bűncselekmények és a kánonjogban szankcionálás alá kerülő büntetendő cselekmények között. Megemlítenéd azonban, hogy a Btk. is 14 alkalommal használja a „büntetendő cselekmény” kifejezést.⁷

Azáltal, hogy a CIC (1917) definíciója a büntetendő cselekmény alapjaként a törvény erkölcsileg beszámítható megsértését említi, azonnal ki is nyilvánítja a fenti axiómát: ha nem valósul meg olyan cselekedet, amely erkölcsi értelemben bűnnek tekinthető, a kánonjogban nem is beszélhetünk büntetendő cselekményről, vagyis a tettes nem büntethető.

A hagyományos keresztény felfogás szerint a bűn az isteni törvényt sértő erkölcsi cselekedet, az Istentől teremtett rend elleni vétség, mellyel az ember „tudva és akarva nem engedelmeskedik Isten akaratának”. A rend, amely ellen a bűn irányul, nem egyszerűen a világ *fizikai* rendje, hanem a természetfeletti *üdvösség rendje*. A bűn akkor következik be, amikor az ember *tudatos és szabad* elhatározással száll szembe az Istentől adott törvénnyel és renddel, azaz visszautasítja az Isten szeretetét. A bűnök erkölcsi megítélése azok súlyossága szerint történik, amit a szándékból és tárgyából lehet lemérni.⁸ A szándékot azonban az elkövető belső élete és a külső körülmények módosíthatják. Mivel a bűn nemcsak az egyént, hanem a közösséget is sérti, súlyosabb esetekben büntetendő cselekményről beszélünk: ezekben az esetekben a kánonjog, mint a láthatatlan szakrális jogrend látható és körülírható megjelenése szankcionál.

A büntethetőséget módosító kánonokat az CIC (1983) „VI. Könyv: Büntető rendelkezések az Egyházban – I. Rész: A büntetendő cselekmények és a büntetések általában – III. Cím: A büntető rendelkezéseknek alárendelt alany” (1321–1327. kánonok) részében szabályozza. A Btk. a „IV. Fejezet: A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok” cím alatt tárgyalja, illetve az egyes bűncselekményeknél hozza.

⁷ Btk. 1. § (1); 2. § (3); 16. §; 17. § (1); 19. § (1); 20. § (2); 78. § (1); 222. §. (2) a); 399. § (1)–(4), (9); 400. § (1).

⁸ Diós István et al. (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. II. k. Budapest, Szent István Társulat, 1993. 129–132.

4. Az előre definiált körülmények

A büntetések meghatározásánál a jogalkotónak tekintetbe kell vennie az elkövető személyét, vagyis a büntetés passzív alanyát; előre értékelve azokat a tényezőket, amik általánosságban befolyásolják a büntethetőséget. A büntethetőséget módosító körülmények a törvényben leírt módon egyetemlegesen és objektíven vonatkoznak az elkövető személyére, amit a büntetést alkalmazó bíró vagy ordinárius személyre szabottan, szubjektív formában értékel a büntetés kimondásakor vagy kinyilvánításakor. Ezek a törvényi előírások azon túl, hogy a tételes jogban pozitív formában megfogalmazást nyertek, az isteni jogból származnak. Ha bármely okból nem jött létre erkölcsi szempontból értékelhető bűn, akkor nem beszélhetünk kánoni értelemben vett büntetendő cselekményről, és így büntetés alkalmazása sem lehetséges.

Az elkövetett cselekedet megítélésekor figyelembe kell venni az 1. elkövető személyiségét, 2. az elkövetés körülményeit, 3. az elkövetett tettet, 4. a büntethetőséget befolyásoló körülményeket és az 5. elkövetés után tanúsított magatartást.

Ebből az első kettő adja ki a cselekedet felróhatóságát, ezekkel együtt a két utolsó pedig a büntethetőséget. Az elkövetett cselekedet önmagában tényszerű, azt az elkövető személyétől függetlenül kell megítélni.

Az első tényező, amit a jogalkotónak figyelembe kell vennie, az a beszámíthatóság. A CIC (1917) a büntetendő cselekmények elkövetésekor még a beszámíthatóságot⁹ vélelmezte,¹⁰ a CIC (1983) azonban már csak a szándékosságot.¹¹

Újdonság a *Pascite Gregem Dei* Apostoli Konstitúció [a CIC (1983) VI. könyvének reformja] óta, hogy a III. cím első kánonjában (1321. kánon 1. §.) rögtön az első mondatban rögzíti: „Mindenki ártatlannak számít, amíg az ellenkezőjét nem bizonyítják.” Ez a büntetőjogban amúgy általánosan elfogadott alapelv korábban, törvényi szinten, a kánonjogban nem került megfogalmazásra. Az ártatlanság vélelme a magyar Alaptörvényben is megtalálható,¹² illetve a

⁹ CIC (1917) 2199. kánon.

¹⁰ CIC (1917) 2200. kánon 1. §: „a törvény megsértésének megfontolt akarata”; 2. §: „amíg az ellenkezőjét nem bizonyítják.”

¹¹ CIC (1983) 1321. kánon 2. §.

¹² Alaptörvény XXVIII. cikk (2): „2) Senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.”

büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) is rögtön a legelején ezt szögezi le.¹³

5. A szándékosság és a gondatlanság kérdése

Ahhoz, hogy büntetendő cselekményről beszéljünk, a beszámíthatóság mellett szándékosságra vagy gondatlanságra van szükség. Mindkettő jogellenes és kárt okozó magatartás, ami alapvetően a személy szabad akaratára vezethető vissza, mint a beszámíthatóság gyökere és alapja.¹⁴ Mindkettőnek különböző fokozatai vannak, sőt, a kettő éles határvonallal el sem választható egymástól. Ennek jellemző példája az ún. „*praeterintencionális*” cselekedetek, amikor az elkövető szándékossága csak egy bizonyos pontig terjed, utána az eredményért már csak gondatlanság miatt büntethető.

A kánonjog régi időkre visszamenőleg fogalmazza meg a büntethetőség két alappilléreit: az elkövetett cselekedetnek „*ex dolo vel culpa*” kell származnia, ahogy azt a CIC (1917) 2199. kánonja megfogalmazta:

„A bűncselekmény beszámíthatósága a bűnös csalárdságától függ, vagy a vétkességétől a megsértett törvény nem tudása terén, vagy a kellő figyelem elmulasztása terén; ezért az összes körülmények, melyek növelik, csökkentik, megszüntetik a csalárdságot, vagy a vétkességet, éppúgy növelik, csökkentik, megszüntetik a bűn beszámíthatóságát.”¹⁵

Ezen némileg túllépve a CIC (1983) 1321. kánon 2. §-a már nem a szándékosságot, hanem a beszámíthatóságot vélelmezi és így fogalmaz: „Senkit sem büntethetnek meg, hacsak a törvény vagy a parancs általa elkövetett külső megsértése szándékosság vagy gondatlanság miatt súlyosan nem beszámítható.” Ez a vélelem természetesen megdönthető vélelem.

¹³ Be. 1. §.: „Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg bűnösségét a bíróság jogerős ügydöntő határozata meg nem állapítja.”

¹⁴ Velasio DE PAOLIS – Davide CITO: *Le sanzioni nella Chiesa, Commento al Codice di diritto Canonico Libro VI*. Città del Vaticano, Urbaniana Univ. Press, 2001. 138.

¹⁵ CIC (1917) Can 2199.: „Imputabilitas delicti pendet *ex dolo* delinquentis *vel ex eiusdem culpa* in ignorantia legis violatae aut in omissione debita diligentiae; quare omnes causae quae augent, minuunt, tollunt dolum aut culpam, eo ipso augent, minuunt, tollunt delicti imputabilitatem.”

A szándékosság, mint büntetőjogi fogalom, Ulpianus nyomán a Labeo-ra visszavezethető definíció szerint: „*Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita*” (a csalás, rosszindulat, ravaszság, bármilyen mesterkedés egy adott rossz cél elérése érdekében).¹⁶

Bár a CIC (1983) nem ad definíciót sem a szándékosságra sem pedig a gondatlanságra, nyugodtan magunkévá tehetjük a CIC (1917) ide vonatkozó meghatározását.

A szándékosság, a bűnelkövetés képessége (erkölcsi és kánoni bűnösség) és a kánoni büntethetőség nem ugyanaz a fogalom. A szándékosság úgy tekintendő, mint a „*voluntas criminosa in violationem legis deliberate directa*”,¹⁷ vagyis az elkövető szabad és tudatos, közvetlenül törvénytörő akarata, amelyet jogellenes hatások elérése érdekében követnek el. A szándékossághoz ennek megfelelően akarati és tudati tényező kell.

A tudati oldalon a törvény ismerete áll, azaz, hogy az elkövető tud a törvényről, ismeri annak tartalmát (legalábbis az átlagember szintjén) és normatív szerepét. Maga a büntethetőség nem konstitutív eleme a büntetendő cselekmény elkövetésének, de a törvény ismerete, valamint a magatartás jogellenességének tudata igen. Elegendő, ha valaki tudja, hogy magatartása normasértő; ezen ismeret hiánya a büntethetőség szempontjából mentő¹⁸ vagy enyhítő körülményt jelent.¹⁹ Ennek hátterében is ott áll az erkölcsstani szempontból tekintett bűnelkövetési képesség, ami a tudás és az akarat együttes hatásában áll az isteni parancsok megsértése vonatkozásában.

A szándékosság megállapításához nem szükséges magának a törvénytörésnek a szándékosságát vizsgálni, elegendő annak tisztázása, hogy az elkövetett cselekedet akaratlagos volt.

Nem szükséges a szabályt megsértő elkövető akaratában rosszindulatot találni. A szándék, mint tényállás, egy magatartás megvalósítására irányul, amit a jogrendszer bűncselekménynek tekint. Így a szándékosság, mint a *voluntas violandi legem*, úgy értendő, mint a büntetőjogilag jogellenes magatartás szabad és tudatos megvalósítása, anélkül, hogy ehhez az alany sajátos rosszindulata vagy makacssága társulna. A köznapri értelemben vett „szándékosság”-tól a büntetőjogi értelemben vett szándékosság eltér. Míg a hétköznapri szóhaszná-

¹⁶ Ulp. D. 4 tit. 3 sl.

¹⁷ Gommarus MICHELS: *De delictis et poenis, Commentarius Libri V Codicis Iuris Canonici. De delictis canones 2195–2213*. Vol. I. Paris, 1961. 110.

¹⁸ CIC (1983) 1323. kánon 2. sz.

¹⁹ CIC (1983) 1324. kánon 1. § 9. sz.

latban a „szándékos” jelző egyszerűen egy szabadon akart dolgot (cselekedetet) jelöl, a büntetőjog negatív értelemben használja, mint kitartó, gonosz, rossz célú magatartást.

Az egyházi büntetőjog nemcsak a szándékos magatartást minősíti büntetendő cselekménynek, hanem azt a magatartást is, amely hanyagság vagy gondatlanság következtében kárt okoz, ami nemcsak pénzben kifejezhető, hanem szellemi, erkölcsi vagy lelki kár is lehet. Ennek érdekében a jogalkotó nemcsak közvetlenül kötelezi a híveket a jogkövetésre, hanem arra is kötelezi őket, hogy a cél eléréséhez szükséges gondossággal járjanak el. Ezért bünteti azokat, akik gondatlanságból sértik meg a törvényt: vagy azért, mert gondatlanságból figyelmen kívül hagyják azt, vagy azért, mert nem alkalmazzák a szükséges elővigyázatosságot.

A CIC (1983) 1321. kánon 2. §-a ezért a büntetés alkalmazhatóságának alapjaként bár megnevezi a szándékosságot és a gondatlanságot, a gondatlanságot csak igen ritkán bünteti. (Vagyonkezelés esetén kétszer: 1376. kánon 2. § 1–2. sz. és egyházi feladatkör károkozó végzése (visszaélés) esetén: 1378. 2. §). Ezen túlmenően a gondatlanság csak akkor büntethető, ha az illető elmulasztotta azt megtenni, amit minden ember megtett volna a kár elhárítása érdekében, viszont ebben az esetben a gondatlanság már az 1326. kánon 1. § 3. sz. alapján súlyosbító körülmény.

Ha valaki azért sérti meg a törvényt, mert vétkezen figyelmen kívül hagyja, vagy mert pontatlanul ismeri azt, akkor gondatlanul cselekszik, mert nem tette meg azt, ami kötelességében állt volna a törvény helyes ismeretének megszerzése érdekében. A mulasztás önmagában tehát inkább a gondatlansággal függ össze, bár tudjuk, hogy bünt, büntetendő cselekményt és bűncselekményt is lehet szándékosan mulasztással elkövetni.

A beszámíthatóság és a büntethetőség fogalmakat külön kell választani, annál is inkább, mert ha a beszámíthatóság hiányzik, akkor maga a büntetendő cselekmény is hiányzik, mivel ez a büntetendő cselekmény konstitutív eleme. Azonban attól, hogy a büntethetőség hiányzik, a büntetendő cselekmény továbbra is fennmaradhat teljes egészében, minden alkotóelemében, beleértve a beszámíthatóságot és a szándékosságot is. Ez valósul meg a mentő körülmények fennálltakor, illetve részben az enyhítő körülmények esetében.

Tipikus esete ennek az, hogy ha valaki saját hibáján kívül nem tudta, hogy törvényt vagy parancsot szeg meg, akkor nem lehet megbüntetni (1323. kánon 2. sz.), ha pedig tudta, hogy törvényt vagy parancsot szeg meg, de saját hibájából nem tudott az azokhoz fűzött büntetésekről, akkor az enyhítő körülménynek

számít (1324. kánon 1. § 9. sz.). A vaskos, hanyag vagy szándékos tudatlanság természetesen sem mentő, sem enyhítő körülmény nem lehet (1325. kánon).

A véletlen tudatlanság esetén, ha az elkövető olyan törvényt sértett meg, amelyről nem tudta, hogy büntetendő, a jogalkotó célszerűbbnek látta a büntetéstől való eltekintést, de a beszámíthatóságot fenntartotta, és ezzel az akaratlagosságot és a tudatosságot tette meg a büntethetőség alapjává – az erkölcsstanhoz hasonló módon. Amennyiben hiányzik a norma megsértésének szándéka és annak tudata, erkölcsstani értelemben nem beszélhetünk bűnről. A gondatlanságból (ami szintén feltételez egy szándékot: a cselekedet elkövetésének akaratát) elkövetett cselekedetek, ettől függetlenül, bizonyos esetekben büntetendők lehetnek, sőt, ha valaki „az eseményt előre látta, és mégis elmulasztotta a megelőzésre azokat az óvintézkedéseket, amelyeket bármely igyekvő ember megtett volna” az súlyosbító körülményként jelenik meg (1326. kánon 1. §. 3. sz.).

Így válik kánonjogilag is büntethetővé a *dolus* mellett a *culpa* is, hiszen a *nullum crimen sine culpa* elv alapján az erkölcsi bűnösség (általánosságban) minden szankció alapja.

A jogi bűnösség – mint láttuk – súlyos erkölcsi bűnösséget feltételez, mert nem beszélhetünk büntetendő cselekményről anélkül, hogy ne lenne mögötte egy formálisan súlyos, erkölcsileg beszámítható bűn, vagyis egy erkölcsi törvény tudatos és legalább közvetve önkéntes megszegése. Büntetőjogi szempontból azonban nincs értelme büntetendő cselekménynek tekinteni azokat a jogellenes tetteket, amelyek nem tekinthetők súlyosan felróhatóknak (beszámíthatóknak), vagyis amelyeknek nincs objektív és szubjektív értelemben vett erkölcsi súlyuk.

6. A beszámíthatóság vélelme

A beszámíthatóságnak (1321. kánon 3. §) szükségszerűen fenn kell állnia ahhoz, hogy büntetendő cselekményről beszélhessünk. A beszámítás mindezekelőtt annak megállapítását feltételezi, hogy a bekövetkezett esemény egy olyan emberi cselekedet következménye, amely a jogilag érékelhető esemény okozója, vagyis vizsgálni kell az ok-okozati összefüggéseket. Amennyiben ez a kapcsolat megállapítást nyert és az egyidejűleg megvan a fizikai, pszichikai, erkölcsi és jogi jellegű felróhatóság együttes jelenléte, az elkövető büntetőjogi felelősséggel tartozik az elkövetett büntetendő cselekményért. Ezt a jog vélelmezi, de megdönthető vélelemként. Az 1321. kánon 4. §-a szerint: „A szabály külső megszegése után a vélelem a beszámíthatóság mellett szól, hacsak ennek

ellenkezője ki nem tűnik.” A beszámíthatóság vélelmének megdöntéséhez nem szükségesek perdöntő bizonyítékok.

Külső fórumon (vagyis azon a területen, amit a jog értékelni tud) azt feltételezzük, hogy aki értelme használatával rendelkezik, az szabadon és önkéntesen cselekszik, vagyis azt akarja, amit tesz, cselekedete egybeesik a szándékával és az akaratával. Ez a vélelem azon a feltételezésen alapul, hogy az ember azért felelős az általa elkövetett cselekményekért, mert szabad akarat, szabadon, azaz emberként cselekszik. Ez még nem feltételezi a bűnelkövetést és a büntethetőséget, azokat bizonyítani kell. Ez utóbbiakat nem lehet vélelmezni, és ezért, ha nem sikerült ezeket teljes mértékben, az erkölcsi bizonyosság szintjén bizonyítani (*in dubio pro reo*), nem beszélhetünk a büntetendő cselekmény elkövetéséről. A jogrend nem tud másra hivatkozni, mint arra, ami az érzék-szervek alapján látszik és megállapítható. A belső fórumon általában az az elv érvényesül, hogy el kell hinni azt, amit az érintett személy mond, míg a külső fórumon, ha a bűncselekmény megtörtént, akkor vélelmezni kell, hogy az azt felvető személy erkölcsileg is felelős érte. Eljárásjogi szempontból a bizonyítási teher ebben az esetben is azt terheli, aki állít, és nem azt, akinek védekeznie kell: „*Onus probandi incumbit ei qui asserit – A bizonyítás kötelezettsége azt terheli, aki állít valamit.*”²⁰

7. Bűncselekmény elkövetésére való képtelenség

Az 1322. kánon alapelveként szövegezi le: „Akik állapotszerűen híjával vannak értelmük használatának, azok képtelennek minősülnek büntetendő cselekmény elkövetésére még akkor is, ha a törvényt vagy a parancsot olyankor szegték meg, amikor egészségesnek tűntek.” Aki nem rendelkezik értelme használatával, nem képes büntetendő cselekményt elkövetni, mivel nem rendelkezik az emberi cselekvés alapjául szolgáló képességek – az értelem és az akarat – gyakorlásával. Ezért az *actus humanus* és az *actus hominis* a beszámíthatóság területén éles elkülönítést kell, hogy kapjon.

Vannak emberek, akiknek állapotszerűen híjával vannak értelmük használatának, de bizonyos pillanatokban világosnak és a cselekedeteik tudatában lévőnek tűnnek. A tudomány számára kérdés, hogy az ilyen állapotban csak látszólag, vagy ténylegesen birtokában vannak értelmüknek. A jogalkotó a kérdést jóindulatú hozzáállással oldotta meg, amikor ezt a megoldást választotta

²⁰ CIC (1983) 1526. kánon 1. §.

az ún. *lucidum intervallum* pillanatokra. Nem azt vizsgálja, hogy képes volt-e *de facto* büntetendő cselekményt elkövetni, hanem egy tisztán jogi kérdéssel az ilyen személyeket a pozitív jog eszközeivel (*de iure*) mentesítette a büntetéseknek való alávetéstől. Ez nem jogvédelem, hanem tételes jogi előírás. A külső fórumon való büntethetőség kizárása azonban nem jelenti az erkölcsi bűnelkövetési képesség kizárását.

Más azonban az 1323. kánon 6. sz., az 1324. kánon 1. §. 2. sz. és az 1326. kánon 1. §. 4. p. rendelkezése, amely az értelem használatának időleges csökkenését értékeli. Ez lehet mentő, enyhítő vagy súlyosbító körülmény, erre majd később visszatérünk.

8. A különféle módosító körülmények

Az elkövetés körülményeinek vizsgálata lehetővé teszi, hogy konkrét ítéletet alkossunk az egyes bűncselekmények erkölcsi súlyáról. Mindig egy konkrét eset az, amit meg kell ítélni és az elkövetőre az adott körülmények figyelembevételével kell alkalmazni a büntetést, hiszen ugyanaz a törvénysértés lehet különböző erkölcsi súlyú és különböző mértékben felróható. Ezek azok az objektív vagy szubjektív körülmények, amelyek növelhetik, csökkenthetik, vagy akár ki is zárhatják az erkölcsi és jogi felróhatóságot, azaz a törvénysértő személy büntethetőségét, függetlenül a megsértett norma típusától és annak következményeitől. Ez a szabályrendszer objektívnek tekinthető, de hogy valójában tényleg megfelel-e az objektivitás körülményeinek, az már a büntetést alkalmazó hatóság szubjektív ítéletén múlik. Minden olyan körülmény, amely a jogi felelősségre vonást módosítja, segít abban, hogy ne automatikusan alkalmazzák a büntetések, hanem az elkövető személynek, mint egyedi szubsztanciának a tettét értékeljék és az elkövetés körülményeinek mérlegelésével a legalkalmasabb módon döntsenek a büntethetőség és a büntetés mértékéről.

Láttuk, hogy a büntethetőség az elkövető szabad és tudatos szándékára vezethető vissza. Amennyiben a szabadság vagy a tudatosság (érzelmi és akarati tényező) bármilyen formában korlátozva van, a büntetést is csak korlátozott mértékben lehet alkalmazni. Ezek két nagy kategóriába sorolhatók: az értelmet és az akaratot befolyásoló kategóriába. Szükséges a jó és a rossz tudásán túl az igazságosság és igazságtalanság megkülönböztetésének képessége, valamint a cselekedetben való szabadság vagy annak hiánya. Bármilyen körülmény is avatkozik be az elkövető intellektuális állapotának befolyásolásába, az akarat és az ítélőképesség (tudás) csökkenhet. A mentő, enyhítő, sőt, súlyosbító körülmények

mények közül egyszerre több is fennállhat, akár egymásnak ellentétes előjellel is, amelyek adott esetben kioltják egymást.

Az 1323. kánonban szereplő mentő körülményeknek két fő csoportja van: azok, amelyeknél az elkövető szempontjából nem beszélhetünk bűnelkövetésről sem, és azok, amelyek csak a pozitív jog alapján mentesítik az illetőt a büntetéstől. Az előbbi esetben hiányzik az a bűn, ami alapján büntetendőnek lehet tekinteni a cselekményt, a másik esetben pedig a tételes jog mondja ki a büntetéstől való mentességet.

Az életkor számszerűsítése, mint a büntethetőség alapja, tisztán a pozitív jog eredménye (1), ugyanígy a belső félelem vagy szükség (4), amely nem veszi el a cselekvés szabadságát, és ezért nem szünteti meg a cselekmény felróhatóságát (vö. 125. kánon 2. §²¹), de a jogalkotó, mint büntethetőséget kizáró okot tekinti. A tudatlanság, tévedés vagy figyelmetlenség a cselekedet elkövetésekor (2), fizikai erőszak vagy olyan véletlen esemény, amelyet nem lehetett előre látni (3), a jogos védelem (5), az értelem használatában való önhibán kívüli korlátozottság (6) és bizonyos jellegű tévedések (7) azonban magáról a cselekvő személyről nyilvánítják ki, hogy nem képes bünt és ezzel egyidejűleg büntetendő cselekményt elkövetni.

A büntetést módosító körülményekkel kapcsolatban a két jogrendszer általánosságban az alábbiak szerint fogalmaz: Btk. 15. §: „Az elkövető büntethetőségét, illetve a cselekmény büntetendőségét *kizárja* vagy *korlátozza*...”. A CIC (1983) 1323. kánon: – „*Semmilyen* büntetésnek nincs alávetve az, aki amikor a törvényt vagy a parancsot megszegte...”; 1324. kánon 1. §: „Az áthágó nem mentesül a büntetéstől, de *mérsékelni kell* a törvényben vagy a parancsban megállapított büntetést, vagy vezeklést kell helyette alkalmazni, ha a büntetendő cselekményt...”; 1326. kánon 1. §: „A bíró *büntesse súlyosabban*, mint ahogyan a törvény vagy a parancs megszabja...”

A büntetési tétel felső határának emelésével kapcsolatban Btk. 89–91. §-ai rendelkeznek. A különös, a többszörös és az erőszakos többszörös visszaesők, valamint a bűncselekményt bünszervezetben történő elkövetők súlyosabban büntetendők, kivéve, ha a Btk. különös része ezeket már minősítő körülményként (ti. súlyosabban büntetendőként) értékeli. Ez megegyezik a „kettős értékelés” tilalmával.

Enyhítő körülményeknek nevezzük azokat a körülményeket, okokat és helyzeteket, amelyek a bűncselekmény minden alkotóelemét és így magát a

²¹ „A súlyos és jogtalanul okozott félelemből vagy megtévesztés hatására végzett cselekmény érvényes, hacsak a jog másként nem rendelkezik; ám bírói ítélettel érvényteleníteni lehet akár a sértett fél, illetve jogutódja kérésére, akár hivatalból.”

bűncselekményt érintetlenül hagyva, a súlyos felróhatóságot megváltoztatják azáltal, hogy a büntethetőséget csökkentik. Az 1324. kánonban szereplő enyhítő körülményeket a bírónak kell alkalmaznia, eldöntenie annak meglétét, mértékét és a büntetés alkalmazására vonatkozó hatását. A mentő körülmények legtöbbször, némi módosítással, enyhítő körülményként is megjelenik. Ezek a büntethetőséget nem szüntetik meg, hanem csak csökkentik, és enyhítő körülményként jelennek meg, vagyis az elkövető felelőssége megmarad, csak korlátozottan.

A súlyosbító körülmények (1326. kánon) között egyetlen egy olyan található, amelynek az enyhébb alakzatai mentő vagy enyhítő körülményként is megjelennek, mégpedig a részegség vagy más lelki zavar, ha az illető „mesterségesen kereste azokat a büntetendő cselekmény elkövetése vagy mentése érdekében, vagy olyan szenvedély hevében, amelyet valaki szándékosan kelt vagy táplál magában.”²² Erről külön fogunk majd írni.

Újítás a kánonjogban, hogy míg a 2021. december 8-a előtt hatályos büntetőjog előírta, hogy a mentő és enyhítő körülményeket a bírónak vagy ordináriusnak kötelező volt figyelembe vennie, a súlyosbító körülmények figyelembevétele csak fakultatív volt, a reform után ezeknek értékelése is kötelező lett.²³

8.1. Az életkor

Büntethetőséget kizáró vagy enyhítő körülményként értékeli mind az állami, mind pedig a kánoni jogrendszer az elkövető életkorát. A Btk. 15. §. a) száma, illetve a 16. § alapján a büntethetőség alapvető korhatára a betöltött tizennegyedik év. Ez alól a 16. § kilenc kivételt tesz, melynél a büntethetőség korhatárát a betöltött tizenkettedik életévre szállítja le. Ezzel párhuzamosan több bűncselekmény esetén a betöltött tizennyolcadik évtől kezdődik a büntethetőség. Ezek különösen: a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények és a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények különböző alakzatai. A tizenkettő és tizennyolc év közötti személyeket nevezi a Btk. „fiatalkorúnak”.²⁴

Az 1323. kánon 1. sz. mentesíti a büntetés alól azokat, akik nem töltötték be a tizenhatodik életévüket, valamint az 1324. kánon 1. § 4. sz. enyhébb büntetés alkalmazásáról írja elő a tizenhatodik életévüket betöltött, de tizennyolcadik évüket

²² CIC (1983) 1326. kánon 1. §. 4. sz.

²³ CIC (1983) (Reform előtt): „Iudex gravior punire *potest* quam lex vel praeceptum statuit...”
CIC (1983) (Reform után): „Iudex gravior punire *debet* quam lex vel praeceptum statuit...”
(súlyosabban büntetheti – büntesse súlyosabban).

²⁴ Btk. 105. §.

még be nem töltött személyek esetében. A 11. kánon²⁵ az életkorra vonatkozóan megállapította az általános elvet, mely szerint a tisztán egyházi törvények azokat kötelezik, akik a hetedik életévüket betöltötték „hacsak a jog kifejezetten másként nem rendelkezik”. Márpedig itt a jog kifejezetten másként rendelkezik. A hét éves kor alattiak kánonjogi *infans*, a hét és tizennyolc év közöttiek *minor* és a tizennyolc év fölöttiek *maior* megnevezését érintetlenül hagyva a kánoni büntetéssel való szankcionálás alsó korhatárát tizenhat évben határozza meg; a tizenhat és a tizennyolc év közöttiek esetén pedig enyhítő körülménynek tekinti az elkövető életkorát. Azonban a büntetés alóli mentesség nem a bűnelkövetés képességét és nem magát a büntetési norma alóli mentességet jelenti. Ha egy tizenhat év alatti gyermek, aki már betöltötte a hetedik életévét, és büntetendő cselekményt követ el, tette erkölcsileg és jogilag is felróható, de nem büntethető.

A Btk. 16. §-ának utolsó mondata még egy korlátozást tartalmaz: a tizenkettő és tizennégy év közötti elkövető csak akkor büntethető, ha a bűncselekmény elkövetésekor „rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással”. Ilyen előírás a kánonjogban nincs.

8.2. Tudatlanság és tévedés

Mentő körülményként jelenik meg az 1323. kánon 2. számában a tudatlanság, figyelmetlenség és tévedés: Nem büntethető, aki „hibáján kívül nem tudta, hogy törvényt vagy parancsot szeg meg; a tudatlansággal azonos megítélés alá esik a figyelmetlenség és a tévedés”. Ezzel párhuzamosan az 1324. kánon 1. § 9. sz. alapján enyhítő körülmény, ha valaki tudta, hogy törvényt vagy parancsot szeg meg, de „hibáján kívül nem tudott a törvényhez vagy a parancshoz fűzött büntetésről”. Az 1325. kánon azonban leszögezi, hogy „A vaskos vagy hanyag, vagy a szándékos tudatlanságot (*ignorantia crassa vel supina vel affectata*) sohasem lehet figyelembe venni az 1323. és 1324. kánon előírásainak alkalmazása során.” Azonban ezt csak „figyelembe nem vehető tényezőként” és nem „súlyosbító tényezőként” kell értékelni.

A Btk. 15. § d) pontja, illetve 20. §-a is leírja, hogy nem büntethető az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott, vagy abban a téves feltevésben követte el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka volt.

²⁵ CIC (1983) 11. kánon: „A tisztán egyházi törvények azokat kötelezik, akiket a katolikus egyházban kereszteltek meg, vagy oda fölvettek, és eszük elégséges használatával rendelkeznek, továbbá, hacsak a jog kifejezetten másképp nem rendelkezik, hetedik életévüket betöltötték.”

A kánoni és állami tévedés között a lényeges különbség, hogy a kánonjog a *törvény* nem tudását értékeli, a Btk. pedig a törvényi tényállásban szereplő *tény* nem tudását tartja szem előtt.

Az isteni törvény tudása megdönthetetlenül vélelmezendő, a tételes egyházi törvény tudása viszont csak megdönthetően vélelmezendő, illetve az is, hogy az illető tudott a tételes egyházi törvényhez kapcsolt szankcióról. Különösen is előfordulhat ez a részleges egyházi büntetőtörvények esetében, amikor egy idegen (*peregrinus*)²⁶ követ el törvénysértést.²⁷

A tévedések közé sorolandó az 1323. kánon 7. száma, amely mentő körülményként értékeli, ha az elkövető „*hibáján kívül* úgy vélte, hogy fennáll valamelyik a[z 1323. kánon] 4. vagy az 5. számában említett körülmények közül.” Az 1324. kánon 1. § 8. sz. szerint enyhébben büntetendő az, aki „*saját hibájából fakadó tévedésből* úgy vélte, hogy fennáll valamelyik az 1323. kán. 4. vagy 5. sz.-ában említett körülmények közül.” E két pont elemzésére az alábbiakban térünk rá.

8.3. Erőszak, félelem, jogos védelem

Nem büntethető az 1323. kánon 3–5. számai alapján az, aki:

„3. fizikai erő vagy véletlen hatására cselekedett, amelyet nem láthatott előre, vagy amely ellen, bár előre látta, nem tudott védekezni;

4. akár csak viszonylagosan is súlyos félelemtől kényszerítve, illetve szükségből vagy súlyos kellemetlenségtől hajtva cselekedett, *kivéve mégis, ha a cselekedet belsőleg rossz, vagy a lelkek kárára válik;*

²⁶ CIC (1983) 100. kánon: „A személyt helybelinek nevezzük ott, ahol lakóhelye van, jövevénynek ott, ahol pótlakóhelye van, *idegennek, ha van lakóhelye, illetve pótlakóhelye, de ezeken kívül tartózkodik*, lakóhely nélkülinek, ha nincs sem lakóhelye, sem pótlakóhelye.”

²⁷ CIC (1983) 13. kánon 2. §. „Az idegeneket: 1. nem kötelezik saját területük részleges törvényei, amíg azon kívül tartózkodnak, kivéve, ha áthágásuk saját területükön kárt okoz, vagy ha e törvények személyi jellegűek; 2. nem kötelezik tartózkodási helyük törvényei sem, *kivéve azokat, amelyek a közrendre vonatkoznak*, cselekmények formáit határozzák meg, vagy az illető területen fekvő ingatlanokkal kapcsolatosak. 3. §. A lakóhely nélkülieket a tartózkodási helyükön érvényes egyetemes és részleges törvények egyaránt kötelezik.” A büntetőtörvények mindig a közrendre vonatkoznak, ezért megtatásuk minden érintett számára kötelező.

5. jogos védelemből cselekedett az igazságtalanul ellene vagy más ellen támadóval szemben, *megtartva a kellő mérsékletet;*”

E három kategória mindegyike tartalmaz olyan kritériumot, amely hiánya esetén nem mentő, hanem enyhítő körülménnyé teszi azt. Ezek Btk.-beli párhuzamai a 15. § c): kényszer és fenyegetés, és e): jogos védelem pontok, illetve – bár a kánonjog nem nevesíti – a f): végszükség is ide sorolható.

Nem mentő, de enyhítő körülményként jelenik meg az 1323. kánon 4. száma és a 1324. kánon 1. §. 5. száma: ha a büntetendő cselekményt, bár súlyos félelem vagy szükség vagy súlyos kellemetlenség hatására követik el, de a cselekmény belsőleg rossz vagy a lelkek kárára válik, illetve az 1323. kánon 5. száma és a 1324. kánon 1. §. 6. száma: ha az elkövető jogos védelem esetén nem tartja meg a kellő mértéket. Az első esetre a szándékos magzatelhatjást (1397. kánon 2. §.) lehet példaként felhozni, ahol annak oka lehet súlyos félelem vagy szükség, de a cselekedet belsőleg rossz és a lelkek kárára válik, míg a második esetre példaként (és különbségként!) hozhatjuk a Btk. 22. §. (3)–(4) bekezdéseit a jogos védelem mértékéről. Míg a kánonjog megköveteli a mérték megtartását a védekezésben, a Btk. jelzett helye nem büntethetőnek nevezi azt, aki az elhárítás szükséges mértékét ijedtségből vagy menthető felindulásból túllépi; illetve a Btk. nem követeli meg, hogy a megtámadott a jogtalan támadás elől kitérjen. Noha ez utóbbi nincs a kánonjogban tételesen megfogalmazva, az erkölcsstan alapján elvárható.

Külön megemlítendő a Btk. 161. §-ában szereplő méltányolható okból származó, erős felindulásban elkövetett emberölés is, ami privilegizált eset, de mivel az emberölés belsőleg rossz, a kánonjogban csak enyhítő körülményként értékelhető; ahogy a Btk. sem büntetés alóli mentességet, hanem csak enyhébb büntetést helyez kilátásba. Ehhez kapcsolható a CIC 1324. kánon 1. §. 7. száma, mint enyhítő körülmény: enyhébben kell büntetni azt, aki súlyosan és igazságtalanul provokálóval szemben követte el a cselekedetét.

A jogos védelem, a végszükség és a súlyos kellemetlenség körülményei külön vizsgálatot érdemelnek. A modern büntetőjog ezekben az esetekben a tettet a büntetőjogi rend jogszerű részévé teszi és megszünteti annak jogellenességét. Külön kérdés, hogy ezekben az esetekben mennyire lehet beszámíthatóságról és akaratlagosságról beszélni. Azok, akik pl. önvédelemből ölnek, ezt általában a lelkiismeretüknek megfelelően és akaratlanul (legalábbis célirányosan), tudatosan teszik, saját maguk (vagy más) biztonsága érdekében. A jogi beszámíthatóság tehát létezhet. A büntetőjogi rendszer azonban az ilyen magatartást azáltal igazolja, hogy azt legitimnek és „*secundum ius*”-nak minősíti, a cselekedet

objektív elemét – *legis violatio* – megszünteti, és ezért nem beszélhetünk jogelenes magatartásról. Az akarat ugyanis a *vis absoluta* hatására megszűnik, a *vis compulsiva* hatására pedig csökken. Az, hogy ez milyen erővel hatott az elkövetőre, azt a körülményekből és az illető személyiségéből lehet meghatározni.

8.4. Az értelem használatának hiánya vagy hiányossága

Mint láttuk, az 1322. kánon szerint: „Akik állapotszerűen híjával vannak értelmük használatának, azok képtelennek minősülnek büntetendő cselekmény elkövetésére még akkor is, ha a törvényt vagy a parancsot olyankor szegték meg, amikor egészségesnek tündek.” Ezen túlmenően a jogrendszer ismeri azokat az élethelyzeteket is, amikor valaki csak ideiglenesen veszíti el értelmének használatát. A kánonjog ebben különbözteti meg legszembetűnőbben a mentőenyhítő-súlyosbító körülményeket.

Az 1323. kánon 1. száma szerint, ha a büntetendő cselekményt „olyan követte el, aki csak tökéletlenül rendelkezett értelme használatával”, nem büntethető. Ez a rendelkezés az olyan esetekre vonatkozik, amikor az elkövető csak részben látja át a tettét vagy annak a következményeit és ennek az akadályoztatásnak nem ő az előidézője. Ezzel gyakorlatilag megegyezik a jelen kánon 6. számának előírásával, mely azt az esetet tekinti mentő körülménynek, ha az elkövető „nem rendelkezett értelmének használatával, fenntartva az 1324. kánon 1. § 2. száma és az 1326. kánon 1. § 4. száma előírásait.” Ez azokat az eseteket fedi le, amikor az elkövető olyan állapotban követ el egy büntetendő cselekményt, amely állapot kialakulásáért nem tehető felelőssé (pl. leitatják, bedrogozzák, hipnotizálják stb.). Ha valaki tudatosan azért hozta a leendő elkövetőt ebbe az állapotba, hogy számára egy büntetendő cselekményt véghez vigyen, az a Btk. 13. §. (2) bekezdésben szereplő „közvetett tettes”-ként jelenik meg, bár ezt az elkövetői kategóriát a kánonjog nem ismeri.

Amennyiben a tettet „olyan követte el, aki értelme használatával részegség vagy más hasonló olyan lelki zavar miatt nem rendelkezett, *amelyben ő volt a hibás*, az 1326. kán. 1. § 4. sz. előírásának fenntartásával”,²⁸ a körülmény nem mentő, hanem csak enyhítő körülmény lesz. Ennek tipikus esete az, amikor valaki saját szándékából ittasodik le és ilyen állapotban büntetendő cselekményt követ el. Ide sorolható még az 1324. kánon 1. §. 3. száma: mentő körülményként jelenik meg, ha a büntetendő cselekményt „súlyos szenvedély hevében követ-

²⁸ CIC (1983) 1324. kánon 1. §. 2. sz.

ték el, mely azonban nem előzte meg és nem akadályozta meg teljesen a lélek mérlegelését és az akarat beleegyezését, és feltéve, hogy *magát a szenvedélyt nem szándékosan keltette fel vagy táplálta az elkövető*”, valamint az az eset is (10. szám) ha a tettet „olyan követte el, akinek beszámíthatósága nem teljes, de mégis súlyos volt.”

Mindezen előírásokat fenntartva a kánoni büntetőjog 2021. december 8-i reformja óta kifejezetten súlyosbító körülményként jelenik meg minden olyan eset, amikor valaki „részegség vagy más lelki zavar állapotában követte el a büntetendő cselekményt, ha *mesterségesen kereste azokat a büntetendő cselekmény elkövetése vagy mentése érdekében, vagy olyan szenvedély hevében, amelyet valaki szándékosan kelt vagy táplál magában.*”²⁹ Ide sorolhatók azok az esetek, amikor az elkövető „tudva és akarva” idézte elő önmagának a tudatmódosult állapotot, hogy tulajdonképpen bátorságot gyűjtsön a tettehez, vagy az a célja, hogy ezt az állapotot mentő körülményként értékeltesse majd.

A Btk. 17. §-ában szereplő „Kóros elmeállapot”, mint (1) mentő vagy (2) enyhítő körülmény tartalmában gyakorlatilag megegyezik a kánonjogi előírással. A Btk. 18. §-a, amely tiltja a 17. § alkalmazását azon elkövető esetén, „aki a bűncselekményt önhibájából eredő ittas vagy bódult állapotban követi el”, a kánonjoggal ellentétben nem jelent súlyosbító körülményt, hiszen annak bizonyítása, hogy az ittas vagy bódult állapot önhibából való előidézése a bűncselekmény érdekében történt-e, igen nehéz. Az ittas vagy bódult állapot, mint minősítő körülmény, a Btk. 236–238. §-aiban a járművezetéssel kapcsolatban jelenik meg.

8.5. Egyéb, a Btk. által említett büntethetőséget kizáró körülmények

Noha a Btk. 15. §-ának g) pontja említi a jogszabály engedélyét,³⁰ illetve a h) pont a törvényben meghatározott egyéb okot, mint büntethetőséget kizáró körülményt, a kánonjog ezeket a kategóriákat nem ismeri.

²⁹ CIC (1983) 1326. kánon 4. sz.

³⁰ Vö. Btk. 24. §: „Nem büntetendő az a cselekmény, amelyet jogszabály megenged, vagy büntetlennek nyilvánít.”

9. A részleges esetekre hozott vagy alkalmazható módosító körülmények

A kánoni büntetőjog kiemelten törekszik arra, hogy a büntetések alkalmazásánál a legmegfelelőbbet szabják ki. Ennek érdekében az 1327. kánon alapján lehetőség van arra is, hogy az 1323–1326. kánonokban szereplő körülményeken túl a részleges normaalkotás további módosító körülményeket állapítson meg, akár egyetemes szabállyal, akár az egyes büntetendő cselekményekre. Ez a törvény vagy parancs meghozójának a feladata. Emellett az 1345. kánon felhatalmazza a büntetést alkalmazó bírót vagy ordináriust, hogy ha „az elkövető értelmének csak tökéletlen használatával rendelkezett, vagy a büntetendő cselekményt szükségből, súlyos félelemből, szenvedély hevében, illetve az 1326. kán. 1. § 4. sz. előírásának fenntartásával részegen vagy más hasonló zavart lelkiállapotban követte el,” tartózkodhat a büntetés kimondásától, ha úgy véli, hogy másképpen jobban lehet gondoskodni az illető megjavításáról, az igazságosság helyreállításáról és az esetleg okozott botrány helyrehozataláról.

A büntetést alkalmazó eljáró amúgy is saját belátása szerint csökkentheti az előírt büntetést, ha bármilyen enyhítő körülmény áll fenn, amelyek a bűncselekmény súlyát befolyásolja. Ezeknek az okoknak nem kell feltétlenül az erkölcsi és jogi felróhatóságra vonatkozniuk, hanem lehetnek más jellegű körülmények is (az elkövető őszinte bánata, a jogellenes magatartással okozott kár megtérítése, például ha a mulasztással elkövetett kárt az illető utólag megtérítette, a bűncselekményből eredő botrányt jóvá tette stb.), amelyek valamilyen módon a bűncselekmény súlyosságát – nemcsak szubjektív, hanem objektív értelemben is – enyhítik. Ezek tovább lépnek az egyszerű enyhítő körülményeken, mert azok alkalmazása kötelező, ezek viszont a bíró szabad belátásán múlnak. Ezt az elvet találjuk meg az 1343–1345. kánonokban, ami nagyjából megfelel a Btk. 29. §-ában szereplő tevékeny megbánásnak.

Az 1341. kánon alapján, ha az elkövető a büntetőeljárás megindítása előtt megjavult, a botrányt helyrehozta és a károkat megtérítette, a kánonjog szerint vele szemben büntetés már nem alkalmazható, hiszen a büntetés célja a büntetés nélkül is elérhető volt.

10. A büntethetőség súlyosbítása

Ákárcsak a mentő és az enyhítő, úgy a súlyosbító körülmények esetén is az értelmi (tudati) és az akaratni oldalt kell vizsgálnunk, azonban ez kiegészül egy

további szemponttal: amikor olyan körülmények állnak fenn, amelyekről maga az elkövető is előre tudott. Ilyenkor a tudat és az akarat felelőssége növekszik és ezzel együtt az elkövető bűnössége, elítélhetősége is. Ezek nem a büntetendő cselekmény jogi természetének alkotóelemei, hanem attól függetlenül állnak fenn. A létező négy súlyosbító körülmény (1326. kánon 1. § 1–4. sz.) bármely büntetendő cselekmény esetén alkalmazható, sőt alkalmazandó. Ezek: (1) a bűnben való makacs kitartás, (2) méltósággal, hatáskörrel vagy hivattal való visszaélés, (3) kötelező gondosság elmulasztása, (4) saját hibából és tudatosan a büntetendő cselekmény elkövetése érdekében előidézett részegség vagy más lelki zavar.

Ezek közül a (3) és (4) pontokban leírtakkal már foglalkoztunk.

A (2) pont szerint súlyosabban kell büntetni „azt, aki valamilyen méltóságot visel, vagy aki hatáskörével vagy hivatalával visszaélt a büntetendő cselekmény elkövetése érdekében.” Bár a CIC (1917) 2207. kánonja is tartalmazta a személy nagyobb méltóságát és a tekintéllyel vagy hivattal való visszaélést mint súlyosbító körülményeket, s a reform előtti szöveghez képest a fent idézett mondat nem tartalmaz változást, a CIC (1983) mégis jelentős újítást hozott. A CIC (1917) a 2227. kánon 2. §-ában a bíborosok és püspökök számára engedélyezett bizonyos mentelmi jogokat: hacsak kifejezetten nincsenek megnevezve, a Római Szent Egyház bíborosai nincsenek büntető törvény alatt, sem a püspökök önmaguktól beálló felfüggesztés és egyházi tilalom büntetései alatt.³¹ Az új kódexben már nem létezik semmilyen mentelmi jog, csak az eljárás lefolytatása van a római pápának fenntartva, mivel a püspököknek nincs más előjárójuk.³²

A CIC (1983) 1326. kánon (1) pontja értelmezés szempontjából kissé eltér az eddig említett minősítő körülményektől. A mondat ugyanis így szól: „1. §. A bíró büntesse súlyosabban, mint ahogyan a törvény vagy a parancs megszabja: 1. azt, aki az elítélés vagy a büntetés kinyilvánítása után annyira kitart a büntetendő cselekmény elkövetésében, hogy a körülmények alapján józanul a rossz akaratban való makacsságát lehet feltételezni.” A probléma első ránézésre az, hogy az összes többi körülmény a büntetés *elkövetésekor* fennálló helyzeten veszi alapul, ez a pont pedig már az elítélés vagy büntetés *kinyilvánítása utáni* állapotot. Az értelmezéshez azonban nem azt kell alapul venni, hogy az illetőre, miután alkalmazták a büntetést, és makacsságot tanúsít, a már alkal-

³¹ CIC (1917) Can. 2227. § 2: Nisi expresse nominentur, S. R. E. Cardinales sub lege poenali non comprehenduntur, nec Episcopi sub poenis latae sententiae suspensionis et interdicti.

³² CIC (1983) 1405. kánon 1. §: Csak a római pápának van joga az 1401. kán.-ban említett ügyekben ítélni: 1. az államfőkről; 2. a bíboros atyákról; 3. az Apostoli Szentszék követeiről és bűnügyekben a püspökökről; 4. azokban az ügyekben, amelyeket a saját ítélőszéke elé vont.

mazott büntetést súlyosbítanak, hanem az esetleges, 1346. kánon által említett halmazatot, illetve visszaesést. A CIC (1917) 2208. kánonjával ellentétben az új törvénykönyv már nem követeli meg a visszaeséshez, hogy az újonnan elkövetett büntetendő cselekmény hasonló legyen a korábbihoz.³³ Ilyen, rosszban való makacs kitartás az, ha a tettes visszautasítja az őszinte megbánást, az okozott botrány vagy kár helyrehozását, és még csak ígéretet sem tesz erre, vagy bár ígéretet tett, de életvitelén nem változtat.

A makacsság és a botrány mindenképpen súlyosbítja az elkövető büntethetőségét és a büntetés elengedését is igen nagy mértékben befolyásolja. Makacsságnak (*contumacia*) azt nevezzük, amikor a tettesben valamilyen mértékű hajlam mutatkozik arra, hogy a hatóságot megvesse és a hatóság tevékenységével szemben ellenálljon, ha figyelmeztetés ellenére is folytatja a büntetendő cselekménynek nyilvánított magatartást, vagy visszautasítja a megbánást, a bűnbocsánatot, illetve az okozott botrány és károk megfelelő helyrehozatalára nem hajlandó. A bűnösség még nem foglalja magába a rosszindulatot és a makacsságot, az fakadhat vétkes figyelmetlenségből vagy vétkes tudatlanságból is.

Makacsságról beszélhetünk, ha a tettes tud az előírt büntetésről, mégis elköveti a büntetendő cselekményt. Mindenképpen makacsságnak kell tekinteni azt, ha a két elkövetés között erkölcsi folytonosság áll fenn, vagy legalábbis rövid idő telt el.

A makacsságtól való elállás esetén nem elég az illető belső megbánását figyelembe venni, annak külső fórumon is kell, hogy jelét adja, és ilyen fórumon kell ígéretet tennie a károk és a botrány helyrehozatalára. Ha az elkövető hozzáállását alapvetően a megbánás határozza meg, nem lehet makacsságról beszélni.

A „botrány” (*scandalum*) szó többször szerepel az egyházi büntetések kiszabása kapcsán. Az új törvénykönyvben nincs meghatározva, hogy mit kell botrányon érteni, ez lehet a közösséget ért jelentős sérelem, vagy a közösség azon viselkedése, ami megütközésben nyilvánul meg. Botrányosnak nevezhetjük azt a cselekedetet, amely másokban lelki kárt okoz. Lüdicke megfogalmazásában a botrány „egy büntetendő cselekmény külsőleg érzékelhető következménye, amely az egyházi közösség rendjét úgy zavarja, hogy abból harmadik személy számára lelki kár keletkezhet.”³⁴

³³ Vö. Btk. 459. §. (1), 31. a): „különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el”.

³⁴ ERDŐ Péter: *Szemponatok az egyházi büntetőjog hatékonyságához*. In: ERDŐ Péter: *Az élő Egyház joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 451. Vö. Kommentar Can. 1341/2. In: Klaus LÜDICKE (Hrsg.): *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*. Essen, Ludgerus, 1985kk.

11. Befejezés

Más dolog a bűn elkövetéséről beszélni, más a büntetendő cselekmény elkövetéséről és más annak megbüntethetőségéről beszélni. Ez a három logikai sorrendben követi egymást. Míg az első a lelkiismeret, az erkölcsstan területére tartozik, a másik kettő a tételes jog területére. Ahogy láttuk, ha nem jön létre bűn, nem beszélhetünk kánoni normasértésről sem, illetve normasértés esetén sem automatikus a büntetés. Ezzel párhuzamosan azt is le kell szögeznünk, hogy a bűnös cselekedeteknek csak töredéke az, amellyel a kánoni büntetőjog foglalkozik. Minél súlyosabb a bűn, minél erőteljesebben érinti a nyilvános, külső fórumot, annál erőteljesebb kánoni reakciót vár el a közösség – ez az objektív oldal. Emellett létezik a szubjektív, elkövetői oldal, amikor lehet, hogy az isteni norma objektív megsértése meg is történt, de az illető értelmi és tudati akarata olyan mértékben korlátozott, hogy azt bűnként nem lehet értékelni, sem pedig kánoni büntetést arra kiszabni, noha, a törvény megsértése *de facto* megtörtént. Azonban még ha a bűnt és ezzel együtt a büntetendő cselekményt el is követték, a jog megfogalmazhat olyan körülményeket, amelyek a büntethetőséget kizárják vagy legalább csökkentik. Mivel az Egyház az irgalmas Isten megnyilvánulását kell, hogy közvetítse, a kánoni büntetések alkalmazásában a szigorú igazságosságon túl nagyobb helyet kell, hogy kapjon az irgalmasság.

